

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-78>

УДК 94(477.8)«1937»

Ніколаєва Н.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕПРЕСІЇ В КИЇВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НА ПРИКЛАДІ БОГДАНОВИЧА БОРИСА ВІКТОРОВИЧА

Анотація. У статті розглянуто біографію викладача КДУ Б.В. Богдановича. Проаналізовано його життя та діяльність. Досліджено причини його арешту та негативного ставлення чекістів до представників української науки та освіти у 1920-х – 1930-х рр. Доля колишнього викладача КДУ Б.В. Богдановича виявилася досить типовою для арештованих у 1936-1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили. Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту викладача Київського університету Богдановича Бориса Вікторовича, проведеного в 1937 р., прослідкувати долю заарештованого. Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність.

Ключові слова: політичні репресії, викладачі, арешти, НКВС УРСР, Київський державний університет.

Nikolaeva Natalia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE REPRESSIONS AT KYIV STATE UNIVERSITY ON THE EXAMPLE OF BORYS BOGDANOVYCH

Summary. The biography of the professor of Kyiv State University Borys Bogdanovych, his life and his activity are analyzed in this article. The causes of his arrest and security officers' negative attitudes towards representatives of Ukrainian science and education in the 1930s are shown in this investigation. The special place in the history of political repression against professors of Kyiv State University (KSU) is occupied by the reprisals, which were conducted by the KGB in the late 1930s. The arrests were carried out for professors, lecturers during the 1930s. And in the midst of political repression in 1936-1937 the arrests also touched scientists and lecturers at Kiev State University (KSU). The relevance of this theme is that it is still unexplored, and there is not enough information in scholar publications. This article brings into scholar circulation previously little-known documents of the Soviet Secret Service. And this article shows the archival materials of criminal cases of Kiev repressed lecturer Borys Bogdanovych. The objective of this article is to analyze the causes and circumstances of the arrest of Kiev State University's professor Borys Bogdanovych, conducted in 1937, and also to follow the fate of this lecturer. The fate of the former KSU professor Borys Bogdanovych was quite typical for those arrested in 1936-1937. The NKVD accused him of involvement in devised so-called "Trotskyist organization", of intentions to carry out terrorist acts against members of the Communist party and the Soviet government, and killed. After Stalin's death the details of falsified cases of intellectuals, scientists and lecturers became known, and professor Borys Bogdanovych, like many others, was rehabilitated. Thus, although late, but the good name was returned to the historian and professor Borys Bogdanovych. One of the purposes of Ukrainian modern historical science is to return from the oblivion the names of innocent repressed people, regardless of their political views or party affiliation.

Keywords: political repressions, professors, lecturers, arrests, NKVD USSR, Kyiv State University.

Постановка проблеми. Дослідження масових політичних репресій більшовицької партії проти українського народу в 1918-1991 р. є одним з важливих завдань української історичної науки. Донедавна більшість архівних матеріалів про ці події були малодоступними та зберігалися у закритих «спецхранах» КПСС-КПУ і ЧК-КГБ, що не давало історикам розібратись у причинах та наслідках репресій. Вкрай актуальним для дослідників є аналіз біографій репресованих українських вчених. Ця стаття присвячена маловідомій біографії викладача КДУ Богдана Богдановича.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що вона досі була маловивченою і про неї все ще небагато інформації у наукових публікаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні спеціальні праці, у яких би детально аналізувалася біографія Б. Богдановича практично відсутні. Проте в останні роки науковцями було опубліковано ряд важливих збірників документів про політичні репресії сталінського

періоду, де вперше було оприлюднено унікальні документи з колишніх радянських «спецхранів» [2; 3 та інші]. Протягом 1991-2015 рр. неодноразово проводилися Всеукраїнські і Міжнародні наукові конференції, де брали участь не лише українські, але й закордонні вчені [9; 10; 19 та інші]. Стало набагато більше відомо про «не заретушовані» біографії керівників Комуністичної партії СРСР і УРСР, які до 1991 р. подавалися у значно урізаному вигляді, про репресії партійного керівництва в роки розгулу сталінських політичних репресій [8; 16 та інші]. Поступово досліджуються раніше зовсім невідомі біографії чекістів, які здійснювали політичні репресії [13 та інші]. Серед найбільш важливих праць про долю репресованих київських викладачів слід назвати дослідження І. Біласа [2], С. Білоконя [3], В. Заруби [6], Ю. Шаповала [19; 20], О. Рубльова [11; 17], О. Юркової [21], В. Скопенка, В. Короткого, І. Тищенко [15], К. Довганя [5], Н. Литвин [7] та багатьох інших. Про те, що зазначена тематика викликає значне зацікавлення у науковців свід-

чить факт, що про політичні репресії комуністичного режиму проти української інтелігенції, селян та інших прошарків українського народу у сталінський період історії ХХ століття вже опубліковано кілька тисяч наукових публікацій, які годі перелічити у цьому вступі [18]. Завдяки всім цим науковим працям українське суспільство вже знає досить багато про політичні репресії в роки сталінщини. У процесі наукового аналізу проблеми попередніми дослідниками було з'ясовано причини, мотиви й ідеологічне підґрунтя терору, розв'язаного радянською владою проти українців в 1930-53 рр., виокремлено та проаналізовано специфіку і особливості поширення терору, встановлено безпосередній зв'язок із репресіями в УССР і ССР.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в ньому до наукового обігу вводяться раніше маловідомі документи спецслужб СРСР, в першу чергу – матеріали архівних кримінальних справ на репресованих київських викладачів.

Мета статті. За допомогою як опублікованих, так і маловідомих документів НКВС та Комуністичної партії України детально з'ясувати біографію, діяльність та обставини арешту і засудження викладача КДУ Б. Богдановича.

Виклад основного матеріалу. Викладач Київського державного університету фізик Богданович Борис Вікторович народився 15 червня 1910 р. в с. Камишці Миргородського району Полтавської області. Його батько був лікарем, помер в 1921 р. Мати – Богданович Марія Семенівна, працювала лікарем, померла в 1935 р. До революції Б.Богданович жив на утриманні у батьків. У 1934 р. Б.Богданович закінчив хіміко-технологічний інститут у Києві. У 1936 р. став кандидатом фізичних наук, звання було присвоєне Президією АН УРСР. На момент арешту працював доцентом фізико-математичного факультету Київського державного університету і викладачем фізики 7 київської повної школи. Був безпартійним, хоча в 1926 р. вступив до кандидатів ЛКСМУ в механічному технікумі Петровського району, звідки був виключений на початку 1927 р. Дружина – Глікман Міріам (Міра) Ісаївна була викладачем 2 школи м. Києва [4, арк. 13].

Б. Богданович після виключення з комсомолу (очевидно, за «антирадянські вислови») вважався у чекістів «підозрілою особою», неодноразово заарештовувався ДПУ-НКВС УСРР. Так в жовтні 1928 р. він був заарештований ДПУ «за троцькізм» і просидів під вартою до середини грудня 1928 р. Наступного разу був заарештований ДПУ УСРР в січні 1929 р. і був під вартою до кінця січня 1929 р., і знову – за свої політичні висловлювання. Втретє був заарештований ДПУ УСРР 27 листопада 1935 р. і був звільнений 27 січня 1936 р.

Історія обшуків і арештів Б.Богдановича до 1935 р. добре прослідковується за вцілілими чекістськими документами. Зберігся протокол трусу (обшуку) співробітниками НКВС Б.Богдановича від 27 жовтня 1928 р. В цей день інспектор 2 групи робітничо-селянської міліції Іванівський¹ на

підставі ордеру 143 від 26.10.1928 р. та артикулів 173-185 КПК УСРР провів обшук у помешкання Б. Богдановича на вул. Кирилівській, б. 41, кв. 2. В результаті обшуку зброї виявлено не було, але було вилучено 157 арк. та 42 арк. друкованого матеріалу «опозиційного характеру», 54 листа (частина з них – листування з засланими партійними опозиціонерами), 4 блокноти з адресами та помітками, книга-проект програми Комінтерну А.Троцького, білет збору на користь засланих опозиціонерів, 16 різних фотографій. При цьому Б.Богданович протестував проти огляду його паперів, адже ордер був виписаний лише на виявлення зброї [4, арк. 6].

Також у справі є довідка окружного відділу ДПУ УСРР № 461/46615 від 12.12.1928 р. про те, що Б.Богданович утримувався під вартою в КОО ДПУ з 27 жовтня до 13 грудня 1928 р. і був звільнений під підписку про невиїзд (з умовою щотижневої явки в окружний відділ Київського ДПУ до закінчення слідства). Довідку підписав секретар Київського окружного відділу ДПУ УСРР Дерипаско та начальник УЧОСО² Козаков [4, арк. 7–8].

На цьому пригоди Б.Богдановича не закінчилися. У справі є довідка Київського центрального будинку примусових робіт № 2 (БУПР ч. 2-ц) № 3770 від 13 лютого 1929 р. У ній зазначено, що Б. Богданович утримувався у Київському об'єднаному Бупрі з 23 січня до 13 лютого 1929 р. і був звільнений згідно з відношенням КОВДПУ № 161959 від 13.02.1929 р. [4, арк. 9]. Цей факт підтверджується довідкою довідка окружного відділу ДПУ УСРР від 14.02.1929 р. про те, що Б.Богданович утримувався під вартою в КОО ДПУ саме з 23 січня до 13 лютого 1929 р. і був звільнений під підписку про невиїзд з Києва (з умовою щотижневої явки в окружний відділ Київського ДПУ до закінчення слідства). Довідку підписав секретар Київського окружного відділу ДПУ УСРР Дерипаско та начальник УЧОСО Козаков [4, арк. 10].

27 квітня 1929 р. співробітниками ДПУ УСРР на підставі ордеру № 3956 від 27.04.1929 р. було зроблено ще один обшук у помешканні Б.Богдановича на вул. Кирилівській, б.41, кв. 2. За результатами обшуку було вилучене різне листування [4, арк. 11].

У посвідченні № 72 від 27 січня 1936 р. слідчої частини управління місць ув'язнення НКВС УСРР (київські місця ув'язнення та промколонія) зазначено, що Б. Богданович утримувався у Київській промколонії та МУ з 27 листопада 1935 р. до 27 січня 1936 р. і був звільнений на підставі ордеру № 13 від 26.01.1936 р. [4, арк. 12].

Як видно з зазначених документів, діяльність Б. Богдановича чекісти вважали «опозиційною», і старалися «перевиховати» його. Коли почався масовий сталінський терор, Б. Богданович був одним з тих, хто вже давно «перебував на олівці» у чекістів. І тому його арешт «за троцькізм» був цілком прогнозований. Цього разу у справі НКВС УРСР на «викладача-троцькіста» є навіть речові докази – вилучені листівки (щоправда, судячи з матеріалів справи, невідомо чи справжні, чи підкинуті чекістами). Наявність речових доказів у справах НКВС за 1937 р. – це неабияка рідкість. Саме їх виявлення і стало підставою для арешту Б. Богдановича.

¹ Можливо – Івановський.

² УЧОСО – скоріше за все, рос. Учетно-справочный отдел.

22 жовтня 1937 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР Хромой розглянув матеріали зі звинувачення Б.Богдановича «у злочинах, передбачених ст. 54-8 та 54-11 КК УРСР» за участь «у контрреволюційній троцькістській організації». Вирішивши, що його перебування на волі може відбитися на проведенні слідства, Хромой підготував постанову про обрання міри запобігання для Б. Богдановича утримання під вартою в спецкорпусі Київської тюрми. Цю постанову затвердили начальник відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР Борисов та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР Перцов [4, арк. 1].

У той же день військовий прокурор Київського військового округу диввоєнюрис Калошин розглянув матеріали, представлені йому УДБ НКВС УРСР щодо Б. Богдановича і виніс постанову про його арешт. Взявши до уваги, що він підозрюється в участі у контрреволюційній троцькістській «організації», за що передбачено покарання ст. 54-8, 54-11 КК УРСР, Калошин постановив обрати мірою запобігання утримання під вартою в спецкорпусі при Київській тюрмі [4, арк. 2]. В подальшому Б.Богданович утримувався у Лук'янівській в'язниці.

23 жовтня 1937 р. керівництвом НКВС УРСР було підписано ордер № 839 про обшук та арешт Б. Богдановича, який проживав у Києві за адресою вул. Іллінська, б. 20, кв. 2 [4, арк. 3]. В той же день співробітник НКВС УРСР Шаранда провів обшук в квартирі у Б.Богдановича [4, арк. 4].

Постановою від 5 листопада 1937 р. начальник відділення НКВС УРСР Шор вирішив додати «троцькістські листівки» до справи № 123³ зі звинувачення Б. Богдановича. У постанові зазначено, що вони були виявлені 25.09.1937 р. і прислані Петровським районним комітетом КП(б)У [4, арк. 15].

6 листопада 1937 р. начальник відділення НКВС УРСР Шор розглянув матеріали на Б.Богдановича і вирішив, що він був «учасником троцькістської організації, а також з 10.02.1929 р. до 27.11. 1935 р. був секретним співробітником НКВС УРСР, зберігав у себе вдома з 1927 р. до 25.09.1937. листівки підпільної троцькістської організації, які здав співробітникам УДБ НКВС УРСР». Згідно з ст. 126 та 127 КПК УРСР Шор постановив притягнути Б.Богдановича до відповідальності і пред'явити обвинувачення в тому, що він «при зустрічах і в розмовах з окремими людьми займався пропагандою троцькістських поглядів», і «з 1927 р. зберігав в себе в дома троцькістські листівки, і не здав їх чекістам». З цим рішенням погодився начальник 4 відділу НКВС УРСР Перцов. Копія документа була направлена Прокурору [4, арк. 14].

У справі підшиті чимало документів слідства: заява Б. Богдановича від 25.10.2012 р. [4, арк. 20–24, 25–27], заява Б.Богдановича від 26.10.2012 р. [4, арк. 28–33], протокол допиту Б.Богдановича від 29.10.1937 р. [4, арк. 34–50], додатковий протокол допиту Б. Богдановича від 31.10.1937 р. [4, арк. 66–3, 74–85], власноручні свідчення Б. Богдановича від 02.11.1937 р.

[4, арк. 86–97], протокол допиту Б. Богдановича від 05.11.1937 р. [4, арк. 98–101], протокол допиту Б. Богдановича від 06.11.1937 р. [4, арк. 102–103], додатковий протокол допиту Б. Богдановича від 06.11.1937 р. [4, арк. 104–106], додаткові свідчення Б.Богдановича про Гольдмана Олександра Генріховича, Ізраїлевича Льва Абрамовича, Мархасіна Марка Мойсейовича від 28.11.1937 р. [4, арк. 113–117], протокол очної ставки між Б.Богдановичем та Є.Костюченком від 20.12.1937 р. [4, арк. 119–122]. У всіх цих протоколах чекісти приписали обвинувачуваному активну «троцькістську діяльність», зв'язок з іншими «троцькістами» тощо. Яким чином гоувалися ці протоколи добре видно із матеріалів про реабілітацію Б.Богдановича: прокуратурою було з'ясовано, що у 1937-38 рр. подібні протоколи складали самі чекісти, і давали на підпис заарештованим, щоб вони оговорювали себе.

14 листопада 1937 р. Шор та Хатаневер підготували обвинувальний висновок у справі Б. Богдановича. В ньому повторялись ті ж самі обвинувачення: що Б. Богданович з 1927 р. брав участь в «троцькістській організації», розповсюджував літературу, збирав кошти для висланих членів компартії тощо [4, арк. 109–111]. Вони дійшли до висновку, що справа на Б.Богдановича, як на «соціально небезпечну особу», повинна бути направлена на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР.

15 листопада 1937 р. військовий прокурор Київського військового округу диввоєнюрис Калошин розглянув слідчі матеріали на Б. Богдановича. Вирішивши, що 1926-28 рр. Б. Богданович брав участь в поширенні «троцькістських листівок і літератури», а згодом тричі заарештовувався ДПУ УСРР, Калошин постановив, що достатніх даних для вирішення справи у судовому порядку все ж не було добуто. Але наявними матеріалами Б. Богданович характеризувався як «соціально-небезпечна особа». Тому постановив з пропозиціями 4 відділу УДБ НКВС УРСР погодитись і направити справу на розгляд особливої наради при НКВС СРСР [4, арк. 112]. Сама тональність документу показує, що тодішнє «правосуддя» таким і близько не було: людей за найменшою підозрою у «троцькізмі» одразу ж передавали під суд, навіть якщо під час «слідства» не було встановлено достатньо їх провини. Але на цьому слідство не завершилось. Б. Богдановича продовжували допитувати і в листопаді та грудні 1937 р.

19 грудня 1937 р. начальник відділення НКВС УРСР Шор та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР майор держбезпеки Хатаневер підготували новий обвинувальний висновок на Б. Богдановича. Його затвердили нарком внутрішніх справ УРСР комісар державної безпеки 2 рангу І. Леплевський та прокурор СРСР А. Вишинський. У документі повторювались стандартні звинувачення у «троцькізмі», про які вже говорилося вище. Автори обвинувального висновку постановили передати справу Богдановича на розгляд Військової колегії Верховного суду СРСР в порядку постанови ЦВК СРСР від 01.12.1934 р. [4, арк. 127–129, 123–125].

20 грудня 1937 р. у м. Києві відбулось підготовче засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР. [4, арк. 130–131].

³ Слідча справа № 123 про антирадянську право-троцькістську організацію на Україні мала не менше 18 томів. На Б. Богдановича – 9 том, старі номери справи – 266877, потім – П-405739 і нарешті 49475-фп. За справою № 123 у 1937 р. було засуджено і деяких інших викладачів Київського державного університету, наприклад, Ш.Германа та Ф.Беляєва.

21 грудня 1937 р. у м. Києві відбулось судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР, де головував диввоєнюррист А.М. Орлов, членами були бригадвоєнюррист І.М. Зарянов та військовий юрист 1 рангу Ф.А. Клімін, секретарем військовий юрист 1 рангу А.А. Батнер. Як водилося, засідання тривало дуже недовго. В останньому слові Б. Богданович попросив зберегти йому життя [4, арк. 132].

Судді видалися на нараду, потім повернувся і оголосили вирок. Він був прогнозованим: у ньому було перелічено всі ті ж обвинувачення, які були вказані в обвинувальному висновку. Богдановича Б.Б. було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього особистого майна. Цей вирок згідно з постановою ЦВК СРСР від 01.12. 1934 р. підлягав негайному виконанню [4, арк. 133].

У справі збереглася довідка начальника 12 відділу 1 спецвідділу НКВС СРСР лейтенанта держбезпеки Шевельова (підписав інший співробітник), що Б. Богданович був розстріляний 22 грудня 1937 р. в Києві [4, арк. 134]. Скоріше за все, він похований на території спецоб'єкту НКВД у Биківні.

Відновлення справедливості щодо Б. Богдановича стало можливими лише після смерті Й.Сталіна. У липні 1956 р. його дружина Глікман Мірра Ісаївна написала заяви до Генерального прокурора СРСР та військового прокурора УРСР з проханням повідомити їй про долю чоловіка [4, арк. 136–137].

У зв'язку зі скаргою родичів у 1956-58 рр. було проведено додаткове розслідування. 18 листопада 1958 р. військова колегія Верховного суду СРСР своїм рішенням № 4н-3427/58 постановила відмінити вирок від 21.12.1937 р. щодо Б. Богдановича та припинити провадження справи у зв'язку з відсутністю складу злочину [4, арк. 309, 311].

У 1989 р. та у 2008 р. син Б. Богдановича – Богданович Віктор Борисович звертався до архіву КДБ (а потім – СБУ) і знайомився зі справою батька [4, арк. 315–316].

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, слід зазначити, що доля колишнього викладача КДУ Б. Богдановича виявилася досить типовою для арештованих у 1937 р. Чекисти змушували його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили.

Як видно з наведених матеріалів, у НКВД УРСР, вочевидь, існували «обліки неблагонадійного елемента». Саме наявність компрометуючої інформації про громадян ставала причиною їх арешту, навіть якщо інформація не була достатньо перевіреною.

Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність. Думається, що маловивчена на сьогодні постать викладача КДУ Б. Богдановича повинна зайняти своє місце в історії Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Список літератури:

1. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З., Рубльов О.С. Історія під пресом ідеології. *Зневажена Кліо* / Ін-т історії України НАН України; ред. кол.: Ю.З. Данилюк (голов. ред.) та ін. Київ, 2005. С. 3–74.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х т. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 422 с. Кн. 2. 428 с.
3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження. Київ, 1999. 447 с.
4. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 49475-фп.
5. Довгань К.Г. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933-1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2008.
6. Заруба В. Знищення київської школи істориків М. Грушевського: За матеріалами архіву ВУАН. *Сучасність*. 1996. № 5. С. 105–116.
7. Литвин Н.М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920-1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми): дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01 «Історія України»; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2006.
8. Лозицький В.С. Політбюро ЦК компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). Київ : Генеза, 2005. 368 с.
9. Матеріали Всеукраїнської конференції сумної пам'яті великого терору 1937 року «Злочин без кари», 3-4 листопада 1997 р. / авт.-сост.: А.А. Кондрацький, М.М. Роженько. Київ : Стило, 1998. 270 с.
10. Матеріали науково-теоретичної конференції «Реабілітовані історією. Центральна Україна, 1917-1991 роки», 28-29 жовтня 1997 р. / ред. кол.: М.М. Суворов (гол.) та ін.; Кіровоградська облдержадміністрація; Наук.-ред. відділ по підготовці видання «Реабілітовані історією. Кіровоградська область» та ін. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 1998. 50 с.
11. Михайло Марченко: [Документи] / публ. О.С. Рубльова. *Укр. іст. журн.* 1996. № 1. С. 119–129; № 2. С. 92–116; № 3. С. 66–77.
12. Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937-1938 рр.: У 2-х т. / упоряд.: С. Кокін та ін.; Відп. ред. Ю. Шаповал. Київ : Сфера, 2003. Т. 1. 471 с.; Т. 2. С. 473–1093.
13. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934-1941: Справочник / под ред.: Н.Г. Охотина, А.Б. Рогинского; О-во «Мемориал» и др. Москва : Звенья, 1999. 503 с.
14. Политическое руководство Украины. 1938-1989 / сост.: В.Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, Х. Куромия, Ю.И. Шаповал, А. Вайнер. Москва : РОССПЭН, 2006. 544 с.
15. Ректори Київського університету. 1834-2006 / КНУТШ; В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська, І.І. Тищенко, Л.В. Шевченко. Київ : Либідь, 2006.
16. Репресії в Україні. Бібліографічний покажчик / упор. Є. Бабич, В. Патока. Київ : «Смолоскип», 2007. 520 с.
17. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939). Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. 648 с.

18. Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-80-і роки: Матеріали міжнарод. наук. конф., Київ, 15-16 вересня 1994 р. / НАНУ: Ін-т історії України НАНУ, Ін-т держави і права; Всеукр. та Київське т-во політв'язнів і репресованих; ред. кол.: П.П. Панченко (гол.), С.В. Пронюк (співгол.) та ін. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 1998. 290 с.
19. Шаповал Ю. Україна ХХ ст.: Особи та події в контексті важкої історії. Київ : Генеза, 2001. 560 с.
20. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ : Абрис, 1997. 608 с.
21. Юркова О. Київська історична школа М.С. Грушевського: доля науковців. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 1998. № 1/2. С. 263–280.

References:

22. Bazhan O.H., Danyliuk Yu.Z., Rublov O.S. (2005). Istoriia pid presom ideolohii [History under the press of ideology]. *Znevazhena Kliio* [Disgraced Cliio] / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy; red. kol.: Yu.Z. Danyliuk (holov. red.) ta in. Kyiv, pp. 3–74.
1. Bilas I.H. (1994). Represyivno-karalna systema v Ukraini 1917-1953: Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The repressive and punitive system in Ukraine 1917-1953: Socio-political and historical-legal analysis]: U 2 t. Kyiv : Lybid.
2. Bilokin S. (1999). Masovyi teror yak zasib derzhavnogo upravlinnia v SRSR (1917-1941 rr.): Dzhereloznavchche doslidzhennia [The Mass Terror as the way of the state administration in the USSR (1917-1941): Source Studies]. Kyiv.
3. GDA SBU [SSU Branch-Wise State Archive]. F. 6. Case 49475-fp.
4. Dovhan K.H. (2008). Kyivskiy universytet v umovakh posylennia stalinskoho totalitarnoho rezhymu (1933-1941 rr.) [Kyiv University in the conditions of Stalinist totalitarian regime strengthening (1933-1941)] (PhD: Thesis). Kyiv : Taras Shevchenko National University of Kyiv.
23. Zaruba V. (1996). Znyshchennia kyivskoi shkoly istorykiv M. Hrushevskoho [The destruction of Kyiv School of Historians of M. Hrushevsky]. *Modernity*, no 5, pp. 105–116.
1. Lytvyn N.M. (2006). Politychni represii proty naukovoi intelihentsii v radianskii Ukraini v 1920-1930-kh rokakh (ideolohichni aspekty problemy) [The political repressions against the scientific intelligentsia in Soviet Ukraine in the 1920s-1930s (the ideological aspects of the problem)] (PhD: Thesis). Kyiv : Mykola Drahomanov National Pedagogical University.
2. Lozytskyi V.S. (2005). Politbiuro TsK kompartii Ukrainy: istoriia, osoby, stosunky (1918-1991) [The Politburo of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine: History, Persons, Relations (1918-1991)]. Kyiv : Heneza, 368 p.
3. Kondratskyi A.A., Rozhenko M.M. (ed.) (1998). Materialy Vseukrainskoi konferentsii sumnoi pamiaty velykoho teroru 1937 roku «Zlochyn bez kary», 3-4 lystopada 1997 r. [Proceedings All-Ukrainian conference of the sad memory of the Great Terror of 1937 "Crime without Punishment", 3-4 November 1997]. Kyiv : Stylos, 270 p.
4. Suvorov M.M. (1998). Materialy naukovy-teoretychnoi konferentsii «Reabilitovani istoriieiu. Tsentralna Ukraina, 1917-1991 roky», 28-29 zhovtnia 1997 r. [Proceedings The scientific and theoretical conference "Rehabilitated by history. Central Ukraine, 1917-1991", October 28-29, 1997]. Kirovohrad.
24. Rublov O.S. (ed.) (1996). Mykhailo Marchenko: Dokumenty [Mykhailo Marchenko: Documents]. *Ukrainian Historical Journal*, no 1, pp. 119–129; no 2, pp. 92–116; no 3, pp. 66–77.
1. Kokin S., Shapoval U. (2003). Ostannia adresa: Rozstrily solovetskykh viazniv z Ukrainy u 1937-1938 rr. [The last address: Shooting of Ukrainian prisoners in Solovky in 1937-1938]. Kyiv : Sfera.
2. Petrov N.V., Skorkyn K.V. (1999). Kto rukovodyl NKVD, 1934–1941: Spravochnyk [Who led the NKVD, 1934-1941: a Handbook]. Moskva : Zvenia. (in Russian)
3. Vasylev V., Podkur R. (2006). Polytycheskoerukovodstvo Ukrainy 1938-1989 [Political leading of Ukraine 1938-1989]. Moskva : ROSSPEN. (in Russian)
4. Skopenko V.V., Korotkyi V.A. (2006). Rektory Kyivskoho universytetu. 1834-2006 [Rectors of Kyiv University. 1834-2006]. Kyiv : Lybid.
5. Babych E., Patoka V. (2007). Represii v Ukraini [Repressions in Ukraine]. Kyiv : Smoloskyp, 2007.
6. Rublov O.S. (2004). Zakhidnoukrainska intelihentsiia u zahalnonatsionalnykh politychnykh ta kulturnykh protsesakh (1914-1939) [Western Ukrainian intelligentsia in national political and cultural processes (1914-1939)]. Kyiv : The Institute of the history of Ukraine of NAS of Ukraine.
7. Panchenko P.P. (ed.) (1998). Totalitarna derzhava i politychni represii v Ukrainy u 20-80-i roky : Materialy mizhnarod. nauk. konf., Kyiv, 15-16 veresnia 1994 r. [Totalitarian state and political repressions in Ukraine in the 20s and 80s: Proceedings International sciences Conference, Kyiv, September 15-16, 1994]. Kyiv : The Institute of the history of Ukraine of NAS of Ukraine.
8. Shapoval U. (2001). Ukraina 20 st.: Osoby ta podii v konteksti vazhkoii istorii [Ukraine of the 20th century: Persons and events in the complicated history]. Kyiv : Heneza.
9. Shapoval U., Prystaiko V., Zolotarov V. (1997). ChK–GPU–NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty [ChK–GPU–NKVD in Ukraine: persons, facts, documents]. Kyiv : Abrys.
25. Yurkova O. (1998). Kyivska istorychna shkola M.S. Hrushevskoho: dolia naukovtsiv [Kyiv Historical School MS Hrushevsky: the fate of scientists]. *From the archives of VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, no 1/2, pp. 263–280.